

* Uniwersytet Gdański. Wydział Nauk Społecznych
** Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Wydział Nauk Społecznych
*** Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Wydział Pedagogiki i Psychologii

*AGATA GOŹDZIEWICZ-ROSTANKOWSKA, **BEATA ZARZYCKA,
***ANNA TYCHMANOWICZ

psyag@ug.edu.pl, zarzycka@kul.lublin.pl, anna.tychmanowicz@poczta.umcs.lublin.pl

*Centralność religijności i przekonania postkrytyczne
a otwartość na karierę międzynarodową studentów*

Centrality of Religiosity, Post-Critical Beliefs and Openness to International
Career Among Students

STRESZCZENIE

W literaturze przedmiotu wskazuje się na znaczenie religii na poszczególnych etapach procesu migracyjnego (Hagan, Ebaugh 2003; Hagan 2013; por. Williams 2000). Chociaż w kształtowaniu intencji migracyjnych oraz podejmowaniu decyzji w tym obszarze kluczową rolę odgrywają względy finansowe i potrzeba poprawy statusu materialnego (Kontuly, Smith, Heaton 1995; Myers 2000), to wydaje się, że nie bez znaczenia są przekonania aksjologiczne (w tym religijne) jednostki. Przewodzone w tym obszarze badania dotyczące znaczenia religii i religijności dla kształtowania intencji migracyjnych są nieliczne, jednak pokazują istotność tych czynników (Myers 2000).

Celem przedstawionych w artykule badań była analiza powiązań między dwoma ujętymi wielowymiarowo konstruktami teoretycznymi – religijnością a otwartością na karierę międzynarodową. Przebadano n=324 studentów (75,30% kobiet). Średnia wieku w badanej grupie wynosiła M=20,84 (SD=1,58). Zastosowano następujące narzędzia badawcze: Skalę Centralności Religijności Hubera (2003; Zarzycka 2007, 2011), Skalę Przekonań Postkrytycznych Hutsebauta (1996; Bartczuk, Wiechetek, Zarzycka 2011; Bartczuk, Zarzycka, Wiechetek 2013) oraz Skalę Otwartości na Karierę Międzynarodową Bańki (2005). Wyniki przeprowadzonych badań nie potwierdziły dotychczasowych rezultatów wskazujących na to, że religijność jednostek ma istotne znaczenie w kontekście intencji migracyjnych (por. przegląd badań Myersa [2000]). Ujawniły natomiast, że to raczej odrzucanie religii może wiązać się z większą otwartością na karierę międzynarodową.

Słowa kluczowe: centralność religijności; przekonania postkrytyczne; otwartość na karierę międzynarodową

WPROWADZENIE

Po akcesji Polski do Unii Europejskiej odnotowano wśród badaczy wzrost zainteresowania problematyką migracji. Choć dotychczasowe badania dostarczyły interesującej wiedzy na temat zjawiska migracji i funkcjonowania migrantów (Grzymała-Moszczyńska 2010a, 2010b), wiele kwestii wciąż pozostaje niezbadanych (Krotofil 2010). Stosunkowo mało poznane są zagadnienia dotyczące religijności migrantów. Religia wydaje się odgrywać ważną rolę w procesach migracyjnych, ponieważ jest elementem tożsamości indywidualnej, umożliwia tworzenie sieci społecznych oraz stanowi ważne źródło zasobów indywidualnych i społecznych (Krotofil 2010). W dotychczasowych badaniach najwięcej uwagi poświęcono migrantom, czyli osobom, które już opuściły kraj pochodzenia. Badano np. znaczenie religii dla poczucia tożsamości etnicznej oraz funkcje religii w procesach przystosowania do kultury kraju przyjmującego (Myers 2000; Hirschman 2004; Rumbaut 2006; Connor 2009). W niektórych opracowaniach pojawiły się sugestie, by w badaniach nad funkcją religii w procesach migracji uwzględniać wszystkie fazy procesu migracyjnego, w tym etap intencji i podejmowania decyzji migracyjnych (Hagan, Ebaugh 2003; Hagan 2013; por. Myers 2000).

Jak dotąd, zarówno w literaturze światowej, jak i rodzimej, niewiele uwagi poświęcono znaczeniu czynników religijnych dla kształtowania się intencji migracyjnych. Niniejsze badania mają za zadanie, choć w pewnym stopniu, odpowiedzieć na ten brak. Głównym celem przeprowadzonych badań jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jaki jest związek religijności z postawą młodych Polaków wobec idei życia i realizowania kariery zawodowej w kontekście międzynarodowym, poza granicami własnego kraju. W dalszej kolejności przedstawiono przyjętą w pracy koncepcję otwartości na karierę międzynarodową oraz definicję religijności.

ZAGRANICZNE MIGRACJE ZAROBKOWE I OTWARTOŚĆ NA KARIERĘ
MIĘDZYNARODOWĄ

Migracja może być konsekwencją niezadowolenia z własnej sytuacji zawodowej i życiowej. Jednak to, czy faktycznie zostanie podjęta decyzja o opuszczeniu własnego kraju w celu poszukiwania lepszych warunków życia i zarobkowania, zależy nie tylko od czynników ekonomicznych, ale również od szeregu zmiennych psychologicznych i społecznych (Górny, Kaczmarczyk 2003; por. Cieslik 2011). Literatura dostarcza szereg koncepcji wyjaśniających psychologiczne uwarunkowania zagranicznych migracji zarobkowych (przegląd zob. Goździewicz 2013). Koncepcje te zgodnie wskazują, że próby zdefiniowania zjawiska migracji jedynie przy pomocy modelu ekonomicznego są niewystarczające (por.

Hanciles 2003). Przykładem psychologicznej koncepcji wyjaśniającej problem zagranicznych migracji zarobkowych jest koncepcja otwartości na karierę międzynarodową Bańki (2005).

Bańka (2005) opisuje otwartość na karierę międzynarodową w kontekście procesów rozwoju indywidualnego człowieka, związanych szczególnie z dorosłością. Dla okresu wyłaniającej się dorosłości charakterystyczna jest skłonność do eksploracji otoczenia i eksperymentowania z rolami, także zawodowymi. Jednym z aspektów tych poszukiwań jest gotowość do realizacji indywidualnych ścieżek życia ponad granicami państw i kultur (Bańka 2007, 2008; Bańka, Goździewicz-Rostankowska, Mikiewicz 2016; por. Arnett 2000, 2011). Gotowość ta, określana przez Bańkę (2005) otwartością na karierę międzynarodową, może być rozumiana jako postawa, orientacja lub nastawienie na realizację ścieżki życiowej, którą jest praca i życie poza granicami własnego kraju. Posiada ona swoje indywidualne (podmiotowe) oraz środowiskowe uwarunkowania (Bańka 2005, 2009).

Otwartość na karierę międzynarodową wiąże się z eksploracją zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną. Eksploracja wewnętrzna dotyczy oceny indywidualnych mechanizmów zachowania i własnych możliwości. Istotne jest tutaj odkrycie posiadanych zasobów oraz możliwość ukształtowania nowych cech charakteru. To z kolei warunkuje pojawienie się adekwatnych działań i trafnej oceny, na ile cel, do którego się dąży, jest realny do osiągnięcia. Umiejętności te mają istotne znaczenie w nowych i niepewnych okolicznościach, takich jak np. poszukiwanie zatrudnienia poza granicami własnego kraju (Bańka 2005, 2006, 2007). Osoba otwarta na karierę międzynarodową dokonuje też eksploracji zewnętrznej, tzn. jest gotowa do tworzenia sieci powiązań środowiskowych ułatwiających poszukiwanie pracy za granicą, funkcjonowanie w kraju przyjmującym i integrację z nowym otoczeniem (Bańka 2005, 2006, 2007).

Konkludując, można stwierdzić, że w procesie kształtowania się otwartości na karierę międzynarodową istotna jest zarówno względnie stabilna osobowość i realna ocena posiadanych zasobów (a więc eksploracja wewnętrzna), jak i zorientowanie na kontakt ze środowiskiem społecznym (eksploracja zewnętrzna). Czynniki te ułatwiają podjęcie decyzji o opuszczeniu kraju pochodzenia oraz adaptację do nowego miejsca zamieszkania i pracy (por. model wyznaczników i rezultatów otwartości na karierę międzynarodową) (Bańka 2005, s. 11).

PSYCHOLOGICZNE UJĘCIE RELIGIJNOŚCI

Współczesne analizy zjawiska religijności akcentują jej wielowymiarowość (Oman 2013). W opisach religijności uwzględnia się nie tylko jej tradycyjne aspekty, takie jak przekonania czy praktyki religijne, ale również uczucia, doświadczenia i subiektywne preferencje człowieka związane z akceptowaniem, przeżywaniem i ekspresją religijności. Złożoność i wielowymiarowość przejawów religijnych

jest widoczna także w społeczeństwie polskim. Z jednej strony Polska to kraj, w którym około 95% dorosłych obywateli deklaruje się jako osoby wierzące – katolicy (Zarzycka 2009), a polski katolicyzm jest charakteryzowany jako tradycyjny tak w zakresie przejawów religii, jak i w obszarze aksjologicznym (Zarzycka 2009). Z drugiej strony od kilkunastu lat obserwuje się w Polsce postępujące procesy sekularyzacyjne, którym towarzyszy wzrost subiektywności w interpretacji i akceptacji twierdzeń religii w kontekście zachodzących zmian społeczno-kulturowych (Mariański 2011; Zarzycka, Tychmanowicz, Goździewicz-Rostankowska 2016). Taki obraz uzasadnia konieczność poszukiwania koncepcji pozwalających na wielowymiarowe ujmowanie zjawisk religijnych.

W niniejszych badaniach zastosowano dwa psychologiczne ujęcia religijności. Pierwszy to zaproponowany przez Hubera (2003) model centralności religijności, który ujmuje tradycyjne wymiary religijności. Drugi to zaproponowany przez Wulfa (1991/1999) model przekonań postkrytycznych, ujmujący style myślenia o religii w kontekście zmian społeczno-kulturowych i postępującej sekularyzacji.

1. Centralność – tradycyjne ujęcie religijności

Model Hubera (2003) stanowi syntezę dwóch podejść do religijności: psychologicznego – opracowanego przez Allporta (Allport, Ross 1967), i socjologicznego – autorstwa Glocka i Starka (1965; Stark, Glock 1970). Allport (Allport, Ross 1967) ujmował motywacyjny aspekt religijności. Wyróżnił on dwa rodzaje motywacji religijnej: wewnętrzną i zewnętrzną. W przypadku motywacji wewnętrznej religijność jest wartością centralną, funkcjonuje zatem autonomicznie, istotnie rzutuje na obraz siebie oraz przeżycia i zachowania jednostki. W przypadku motywacji zewnętrznej religijność nie jest wartością centralną, a więc nie funkcjonuje autonomicznie, zależy od innych (często pozareligijnych) motywów i służy innym (często pozareligijnym) celom (Allport, Ross 1967).

Glock i Stark (1965; Stark, Glock 1970) opisali strukturę religijności ukonstruowaną przez pięć względnie niezależnych wymiarów: intelektualny, ideologiczny, praktyki religijne, doświadczenie religijne i wymiar konsekwencyjny, czyli następstwa religii w codziennym funkcjonowaniu jednostki. Huber (2003) zaproponował syntezę modelu Allporta (Allport, Ross 1967) oraz Glocka i Starka (1965; Stark, Glock 1970) w oparciu o psychologiczną koncepcję konstruktów osobistych (Kelly 1955). Koncepcja Hubera (2003) ujmuje więc motywacyjny aspekt pięciu strukturalnych wymiarów religijności. Religijność, rozumiana jako konstrukt psychologiczny, jest traktowana na równi z innymi konstruktaami osobistymi i przypisuje się jej te same właściwości. Przeżycia i zachowania człowieka, rozumiane jako funkcja systemu konstruktów religijnych, zależą od pozycji tego konstruktu w systemie wszystkich konstruktów osobistych oraz od jego treści.

2. Religijność w kontekście procesów sekularyzacyjnych

Zmiany kulturowe i społeczne, a zwłaszcza postępująca sekularyzacja, ujawniły szereg odniesień wobec religii niemieszczących się w tradycyjnych paradygmatach badawczych. W podejściu do religii szczególnie wyraźnie ujawniły się tendencje selektywne i synkretyczne, polegające na łączeniu niekiedy bardzo zróżnicowanych przekonań dotyczących wiary (Bartczuk, Zarzycka, Wiechetek 2013). Wulff (1991/1999) zaproponował model przekonań postkrytycznych, ujmujący religijność w kontekście procesów sekularyzacyjnych i zmian społeczno-kulturowych. Według tego badacza istnieją cztery podejścia do religii, które można umieścić w przestrzeni dwuwymiarowej. Wymiar wertykalny tej przestrzeni opisuje Włączenie vs. Wykluczenie transcendencji, a wymiar horyzontalny – Literalny vs. Symboliczny sposób interpretacji treści religijnych. W wyniku skrzyżowania tych wymiarów powstają ćwiartki opisujące cztery postawy wobec religii. Są to: Literalna afirmacja (akceptacja transcendencji przy dosłownej interpretacji religii), Literalne zaprzeczenie (odrzućenie realności przedmiotu religijnego przy dosłownej interpretacji religii), Symboliczna afirmacja (akceptacja transcendencji połączona z symboliczną interpretacją religii) i Symboliczne zaprzeczenie (odrzućenie transcendencji połączone z symbolicznym rozumieniem religii).

3. Religijność w procesie migracyjnym

Hagan i Ebaugh (2003) proponują analizy znaczenia religii na poszczególnych etapach procesu migracyjnego: podejmowania decyzji, przygotowania się do podróży, podróży, przybycia, funkcjonowania w lokalnych (etnicznych) kościołach w środowisku imigrantów oraz rozwoju aktywności międzynarodowych (Hagan, Ebaugh 2003; Hagan 2013; por. Williams 2000). W dotychczasowych badaniach koncentrowano się na dwóch ostatnich fazach, zaniedbując pozostałe, a zwłaszcza podejmowanie decyzji (Hagan, Ebaugh 2003; por. Myers 2000). Choć w kształtowaniu intencji oraz podejmowaniu decyzji migracyjnych kluczową rolę odgrywają względy finansowe i potrzeba poprawy statusu materialnego (Kontuly, Smith, Heaton 1995; Myers 2000), to wydaje się, że nie bez znaczenia są tutaj przekonania aksjologiczne, w tym religijne jednostki. Ponadto religijność posiada aspekt konsekwencyjny, wyrażający się w decyzjach i wyborach człowieka, można więc przypuszczać, że będzie warunkować także decyzje związane z migracją (por. Myers 2000).

Nieliczne, jak dotąd, badania dotyczące znaczenia religii i religijności dla kształtowania intencji migracyjnych pokazują istotność tych czynników (Myers 2000). Etap ten, obok innych faz procesu migracyjnego, był analizowany przez Williams (2000). Według badań przeprowadzonych przez tę autorkę (badania jakościowe – wywiady), dla osób wierzących religia stanowi wsparcie na po-

szczególnych etapach migracji. Badani podkreślali w wywiadach ważność religii w procesie podejmowania decyzji o opuszczeniu własnego kraju, np. interpretowali swoją decyzję, posługując się terminem woli Boga. Należy dodać, że Williams (2000) badała głęboko wierzących katolików z tradycyjnej wspólnoty. Jak pokazali Light i Bhachu (2004), istnieją też przekonania religijne zachęcające lub zniechęcające do podejmowania zachowań migracyjnych, np. u Hindusów zaobserwowano mniejszą gotowość do migracji, co może być powiązane z faktem, że hinduizm traktuje podróże za ocean jako profanację. Z kolei doktryna religijna Sikhów wysoko wartościuje podróżowanie i związane z nim nowe doświadczenia, co może stanowić wsparcie dla zachowań migracyjnych (Light, Bhachu 2004). W literaturze przedmiotu można znaleźć różne koncepcje, które mogłyby być użyteczne do interpretacji tych wyników. Sugeruje się między innymi, że chrześcijaństwo (podobnie jak np. islam) należy do religii o charakterze misyjnym (Becker-Cantarino 2012). Wydaje się, że z założenia religia ta powinna zachęcać do podejmowania wyjazdów zagranicznych, co mogłoby sprzyjać tworzeniu nowych enklaw chrześcijańskich w krajach przyjmujących.

Niektóre badania koncentrują się na ocenie intensywności i funkcji religijności migrantów w kontekście ich uczestnictwa we wspólnotach religijnych (por. Myers 2000; Hirschman 2004; Rumbaut 2006; Connor 2009). Wykazano np. ujemną korelację między zaangażowaniem religijnym Mormonów (zwłaszcza ich uczestnictwem w organizacjach religijnych) a intencją migracyjną (Stinner, Van Loon, Byun 1992). Potwierdzono również ujemny związek między zaangażowaniem religijnym a prawdopodobieństwem podjęcia decyzji o migracji przez osoby starsze wiekiem. U osób młodych, posiadających dzieci, nie odnotowano takich zależności. Młodzi migranci przemieszczają się częściej z przyczyn rodzinnych lub związanych z zatrudnieniem niż z powodów religijnych lub aksjologicznych (Myers 2000; por. Long 1988).

Chociaż przedsięwzięcie migracyjne jest procesem świeckim, to rezultaty dotychczasowych badań sugerują, że religijność warunkuje intencje i decyzje migracyjne. Teorie wyjaśniające, dlaczego ludzie wyjeżdżają i dokąd jadą, są oparte na modelach ekonomicznych i społecznych. Zgodnie z podejściem ekonomicznym ludzie dokonują oszacowania (zwykle w kontekście zarobków) aktualnego i potencjalnego miejsca pracy i stosownie do wniosków podejmują lub nie decyzję o wyjeździe. Według teorii sieci społecznych (*network theory*), gdy ludzie są gotowi się przenieść, mogą uruchomić własne sieci osobistych powiązań w kraju docelowym. Jednakże decyzja o migracji we współczesnym świecie jest bardziej skomplikowana niż ta, która jest przedstawiana w teoriach sieci społecznych. Dotyczy to szczególnie migrantów nieregularnych (*irregular migrants*) i uchodźców, dla których religia ma szczególne znaczenie w kontekście podjęcia decyzji o migracji (Hagan, Ebaugh 2003; por. Williams 2000). Wydaje się zatem, że w analizach problematyki migracji warto wziąć pod uwagę także aspekty reli-

gijne, tym bardziej że nie poświęcono im zbyt wiele uwagi w dotychczasowych badaniach (Hagan, Ebaugh 2003). W ostatnio prowadzonych badaniach, które podjęły wspomnianą problematykę, skoncentrowano się głównie na znaczeniu religii w kontekście tożsamości etnicznej imigrantów oraz procesie ich adaptacji w społeczeństwie europejskim i amerykańskim. Wraz z podejściem transnacjonalnym spojrzenie na tę problematykę nabrało szerszego wymiaru, m.in. zaczęto zajmować się migrantami przemieszczającymi się pomiędzy terytoriami krajów (*on the motion cross territories*) (Hagan, Ebaugh 2003).

Przedmiotem niniejszych badań jest analiza powiązań między religijnością a otwartością na karierę międzynarodową. Religijność została ujęta wielowymiarowo. Uwzględniono zarówno tradycyjną miarę religijności (centralność), jak i formy wierzenia charakterystyczne dla współczesnych procesów sekularyzacyjnych (przekonania postkrytyczne). Badania zmierzały do poszukiwania odpowiedzi na dwa pytania:

P1. Czy i jakie związki istnieją między centralnością religijności a otwartością na karierę międzynarodową?

P2. Czy i jakie zależności istnieją między przekonaniami postkrytycznymi a otwartością na karierę międzynarodową?

Jako próbę odpowiedzi na powyższe pytania badawcze sformułowano dwie hipotezy:

H1. Wysoka centralność religijności wiąże się z mniejszą otwartością na karierę międzynarodową.

H2. Przekonania postkrytyczne, zakładające odrzucanie transcendencji (Krytyka zewnętrzna i Relatywizm), wiążą się dodatnio, a przekonania zakładające akceptację transcendencji (Ortodoksja i Wtórna naiwność) wiążą się ujemnie z otwartością na karierę międzynarodową.

METODA

1. Osoby badane

Przebadano $n=324$ studentów (75,30% kobiet). Średnia wieku w badanej grupie wynosiła $M=20,84$ ($SD=1,58$). Badani studiowali na następujących kierunkach: edukacja techniczno-informatyczna ($n=73$), historia ($n=67$), filologia polska ($n=40$), filologia angielska ($n=53$), filologia romańska ($n=15$), filologia germańska ($n=15$), filologia rosyjska ($n=10$), logopedia ($n=44$), amerykanistyka ($n=4$), praca socjalna ($n=2$), skandynawistyka ($n=1$). Cztery osoby nie podały informacji o kierunku studiów. Większość grupy stanowili studenci pierwszego roku ($n=207$), pozostali badani reprezentowali drugi ($n=3$), trzeci ($n=63$) i czwarty ($n=36$) rok studiów. Piętnaście osób nie uzupełniło informacji o roku studiów. Tab. 1 zawiera charakterystykę badanej próby.

Tab. 1. Charakterystyka badanych osób

Zmienna	n	%
Płeć		
Kobiety	244	75,30
Mężczyźni	73	22,50
Brak odpowiedzi	7	2,20
Wykształcenie		
Zasadnicze zawodowe	2	0,60
Średnie	269	83,00
Wyższe zawodowe	34	10,50
Wyższe magisterskie	10	3,10
Brak odpowiedzi	9	2,80
Wyznanie		
Rzymskokatolickie	249	76,90
Greckokatolickie	3	0,90
Prawosławne	1	0,30
Protestanckie	2	0,60
Świadek Jehowy	2	0,60
Inne	14	4,30
Niewierzący	37	11,40
Brak odpowiedzi	16	4,90
Stan cywilny		
Panna/kawaler	293	90,40
Mężatka/zonaty	6	1,90
Inne	3	0,90
Brak odpowiedzi	22	6,80
Miejsce zamieszkania		
Wieś	118	36,40
Miasto do 200 000 mieszkańców	101	31,20
Miasto powyżej 200 000 mieszkańców	9	30,20
Brak odpowiedzi	7	2,20

Źródło: opracowanie własne.

2. Narzędzia

W badaniach zastosowano polskie adaptacje skal: Centralności Religijności Hubera (2003; Zarzycka 2007, 2011) i Przekonań Postkrytycznych Hutsebauta

(1996; Bartczuk, Wiechetek, Zarzycka 2011; Bartczuk, Zarzycka, Wiechetek 2013) oraz Skalę Otwartości na Karierę Międzynarodową Bańki (2005).

Skala Centralności Religijności Hubera (C-15). Narzędzie to jest miarą centralności religijności, czyli pozycji systemu konstruktów religijnych w osobowości człowieka. Zawiera pięć podskal (Huber 2003; Zarzycka 2007, 2011): (1) Zainteresowanie problematyką religijną, czyli częstość i ważność poznawczych konfrontacji z treściami religijnymi, bez uwzględnienia aspektu ich osobistej akceptacji, (2) Przekonania religijne – stopień subiektywnie ocenianego prawdopodobieństwa istnienia rzeczywistości transcendentnej oraz intensywność postawy otwartości na różne formy transcendencji, (3) Modlitwa – częstość nawiązywania kontaktu z rzeczywistością transcendentną oraz subiektywne znaczenie tego kontaktu dla człowieka, (4) Doświadczenie religijne – częstość, z jaką transcendencja staje się elementem ludzkiego doświadczenia oraz to, w jakim stopniu transcendentny świat znaczeń religijnych znajduje indywidualne potwierdzenie poprzez poczucie komunikacji i działania, (5) Kult – częstość i subiektywna ważność udziału człowieka w nabożeństwach religijnych. Wynik ogólny stanowi sumę wyników w podskalach i jest miarą centralności religijnego systemu znaczeń w osobowości jednostki. Skala C-15 zawiera 15 pozycji, do których respondenci ustosunkowują się na 5-punktowym kontinuum Likerta: od 1 (w ogóle) do 5 (bardzo). Rzetelność (mierzona alfą Cronbacha) C-15 w próbie objętej obecnymi badaniami wynosiła dla poszczególnych podskal od $\alpha=0,80$ (Zainteresowanie) do $\alpha=0,89$ (Przekonania). Rzetelność wyniku ogólnego (Centralność) wynosiła $\alpha=0,94$.

Skala Przekonań Postkrytycznych Hutsebauta (PCBS). PCBS służy do pomiaru wyodrębnionych przez Wulffa (1991/1999) poznawczych postaw wobec religii, czyli przekonań postkrytycznych. Metoda zawiera cztery podskale: (1) Ortodoksja – mierzy Literalną afirmację, czyli przekonanie o realności przedmiotu religijnego, połączone z dosłowną interpretacją religii, (2) Krytyka zewnętrzna – jest miarą Literalnego zaprzeczenia, czyli stanowiska, w którym twierdzenia religijne są rozumiane dosłownie, ale ich prawdziwość jest odrzucona, (3) Relatywizm – mierzy Symboliczne zaprzeczenie, czyli odrzucanie realności przedmiotu religijnego połączone z uznaniem symbolicznego znaczenia mitu i rytuału religijnego, (4) Wtórna naiwność – jest miarą Symbolicznej afirmacji, a więc stanowiska przyjmującego, że rzeczywistość transcendentna jest realna, ale idee czy przedmioty religijne nie są utożsamiane z tą rzeczywistością w sposób dosłowny. PCBS składa się z 33 pozycji, do których respondenci ustosunkowują się na 7-stopniowym kontinuum Likerta: od 1 (całkowicie się nie zgadzam) do 7 (całkowicie się zgadzam). Rzetelność metody (mierzona alfą Cronbacha) w obecnej próbie wynosiła: Ortodoksja $\alpha=0,79$, Krytyka zewnętrzna $\alpha=0,85$, Relatywizm $\alpha=0,69$ i Wtórna naiwność $\alpha=0,73$.

Skala Otwartości na Karierę Międzynarodową (SOKM). SOKM, autorstwa Bańki (2005), mierzy otwartość na karierę międzynarodową rozumianą

jako postawa, nastawienie lub orientacja na realizację takiej ścieżki życiowej, jaką jest praca i życie poza granicami własnego kraju. Skala składa się z 24 twierdzeń. Osoby badane ustosunkowują się do każdego z nich na 7-stopniowym kontinuum Likerta: od 1 (całkowicie się nie zgadzam) do 7 (całkowicie się zgadzam). Przy konstrukcji skali założono cztery główne obszary/domeny otwartości: (1) determinację do realizowania i wytyczania sobie celów związanych z pracą za granicą, (2) ciekawość i fascynację wyzwaniem, (3) akceptację niedogodności związanych z pracą i życiem za granicą oraz możliwych kosztów psychicznych, (4) poświęcenie cenionych wartości dla realizacji kariery zagranicznej (Bańka 2005, 2006; Goździewicz 2006).

W celu sprawdzenia struktury wewnętrznej SOKM w obecnej próbie wykonano analizę głównych składowych (PCA) z ortogonalną rotacją *varimax*. Liczbę składowych ustalono w oparciu o kryterium Kaisera (wartości własnej większej od 1). Uzyskano cztery zestawy pozycji – ich ładunki czynnikowe i zasoby zmienności wspólnej, a także wartości własne i zakres wariancji wyjaśnianej przez każdą składową zawiera tab. 2.

Cztery uzyskane składowe zostały scharakteryzowane następująco:

- składowa 1 zawiera pozycje odnoszące się do gotowości znoszenia upokorzeń, rezygnacji z czasu wolnego i stabilizacji na rzecz realizowania kariery międzynarodowej (np. „Dla kariery zagranicznej jestem gotów znieść różne zagrożenia, takie jak ryzyko bycia traktowanym jak emigrant”). Składowa ta została określona jako Akceptacja kosztów. Wyjaśnia ona 41% wariancji wyników w zakresie otwartości na karierę międzynarodową; rzetelność tej składowej wyniosła $\alpha=0,89$,
- składowa 2 zawiera pozycje odnoszące się do porównania z innymi w kontekście szans realizacji kariery międzynarodowej (np. „Wiem, że zawsze znajdzie się ktoś, kto będzie umiał więcej niż ja, mimo to uważam, że warto wyjechać i spróbować kariery za granicą”). Składowa ta została określona jako Współzawodnictwo. Wyjaśnia ona prawie 10% wariancji wyników w otwartości na karierę międzynarodową; rzetelność tej składowej wyniosła $\alpha=0,84$,
- składowa 3 zawiera pozycje dotyczące rezygnacji z cenionych wartości na rzecz kariery międzynarodowej (np. „W zamian za pracę za granicą, która daje mi szanse zapewnienia rodzinie godziwego statusu majątkowego, jestem gotów poświęcić tak ważne dla mnie wartości ogólne, jak ojczyzna, religia czy patriotyzm”). Została ona określona jako Poświęcenie. Składowa ta wyjaśnia ponad 5% wariancji wyników w otwartości na karierę międzynarodową; rzetelność tej składowej wyniosła $\alpha=0,75$,
- składowa 4 zawiera pozycje związane z koncentracją na karierze międzynarodowej jako ważnym celu życiowym oraz z wytrwałym dążeniem do jego realizacji (np. „Możliwość zrobienia kariery za granicą jest ważnym

Tab. 2. Ładunki czynnikowe uzyskane w analizie głównych składowych, zasoby zmienności wspólnej, wartości własne i procent wyjaśnianej wariancji dla pozycji SOKM (n=324)

Pozycje	Składowa				Zasoby zmienności wspólnej
	1	2	3	4	
sokm16	0,90				0,69
sokm18	0,83				0,70
sokm15	0,77				0,56
sokm19	0,71				0,68
sokm17	0,67				0,64
sokm13	0,62				0,45
sokm14	0,58				0,45
sokm04					0,40
sokm08					0,46
sokm03		0,78			0,55
sokm02		0,72			0,45
sokm01		0,63			0,58
sokm07		0,57			0,45
sokm09		0,53			0,59
sokm10	0,41	0,48			0,62
sokm11		-0,44			0,22
sokm21			0,77		0,53
sokm22			0,76		0,60
sokm23			0,58		0,46
sokm24					0,46
sokm06	0,40			0,57	0,71
sokm05				0,55	0,75
sokm12				-0,42	0,24
sokm20					0,58
Wartość własna	41,34	9,70	5,21	4,23	
% wariancji wyjaśnionej					

Źródło: opracowanie własne.

celem życiowym, od którego nie mogę odstąpić”). Została ona określona jako Determinacja. Składowa ta wyjaśnia ponad 4% wariacji wyników w otwartości na karierę międzynarodową; rzetelność tej składowej wyniosła $\alpha=0,85$.

Cztery składowe łącznie wyjaśniają 60,49% wariacji wyników w zakresie otwartości na karierę międzynarodową. Uzyskana struktura nie jest w pełni zgodna z wymiarami uzyskanymi przez Bańkę (2005). Główna różnica dotyczy wymiaru Współzawodnictwa, który nie pojawił się w badaniach Bańki (2005). Kilka pozycji SOKM uzyskało ładunki czynnikowe niższe niż 0,40 i zostały pominięte przy obliczaniu wyników w podskalach. Są to trzy stwierdzenia: 4. („Jestem gotów zaciągnąć znaczną pożyczkę na opłacenie dalszej edukacji, która umożliwiłaby mi zrealizowanie celu, jakim jest kariera za granicą”), 8. („Uważam, że każdy, kto pragnie, by jego kariera zawodowa mogła wciąż się rozwijać, nie powinien się wahać, czy wyjazd z kraju ma sens”) i 24. („By zrealizować swoje plany zagraniczne, jestem gotów poświęcić na jakiś czas poczucie własnej dumy”). Dwie pozycje (6. „Możliwość zrobienia kariery za granicą jest ważnym celem życiowym, od którego nie mogę odstąpić”, 10. „Zazdroszczę ludziom, którzy mają predyspozycje do kariery międzynarodowej”) uzyskały ładunki czynnikowe wyższe lub równe 0,40 w dwóch składowych – zostały zakwalifikowane do tej składowej, w których uzyskały najwyższy ładunek czynnikowy.

PROCEDURA BADANIA

Badania zostały przeprowadzone grupowo w 2012 r. Dobór badanych miał charakter incydentalny. Badani zostali poinformowani o naukowym charakterze badań, anonimowości i dobrowolności uczestnictwa.

WYNIKI

Zależności między religijnością a otwartością na karierę międzynarodową studentów ustalono za pomocą analizy korelacji i analizy regresji. Tab. 3 zawiera współczynniki korelacji między otwartością na karierę międzynarodową (i jej wymiarami) a centralnością religijności i przekonaniami postkrytycznymi. Krytyka zewnętrzna korelowała dodatnio z otwartością na karierę międzynarodową oraz z jej trzema wymiarami: Akceptacją kosztów, Poświęceniem i Determinacją. Wtórna naiwność korelowała ujemnie z Akceptacją kosztów i Poświęceniem. Natomiast centralność i jej dwa wymiary (Przekonania religijne i Kult) korelowały ujemnie z gotowością do poświęceń (Poświęcenie) dla kariery międzynarodowej.

Następnie przeprowadzono pięć analiz regresji. W pierwszej analizie ustalono, które zmienne religijne (centralność i przekonania postkrytyczne) umożliwia-

Tab. 3. Korelacje między otwartością na karierę międzynarodową a centralnością religijności i przekonaniem postkrytycznymi

Zmienne	Akceptacja	Współzawodnictwo	Poświęcenie	Determinacja	Otwartość
Zainteresowania	-0,07	-0,03	-0,12	-0,03	-0,08
Przekonania	-0,10	0,07	-0,17*	-0,06	-0,10
Modlitwa	-0,06	0,02	-0,13	-0,01	-0,06
Doświadczenie	0,01	0,05	-0,09	0,04	-0,07
Kult	-0,09	-0,04	-0,16*	-0,02	-0,06
Centralność	-0,08	0,02	-0,16*	-0,02	-0,10
Ortodoksja	0,01	-0,05	-0,12	0,12	-0,03
Krytyka zewnętrzna	0,18**	-0,05	0,25***	0,20**	0,24***
Relatywizm	-0,04	0,01	0,07	-0,15*	0,07
Wtórna naiwność	-0,19**	0,10	-0,22**	-0,21**	-0,10

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Źródło: opracowanie własne.

ją najlepsze przewidywanie otwartości na karierę międzynarodową (tab. 4). Użytkany model regresji okazał się istotny statystycznie ($F(5; 301)=3,94$; $p=0,002$). Krytyka zewnętrzna jako jedyna zmienna niezależna miała istotny wkład do równania regresji ($\beta=0,30$; $t=3,47$; $p=0,001$), wyjaśniając 5% zmienności wyników w otwartości na karierę międzynarodową ($R^2=0,046$). Dodatni wskaźnik regresji β oznacza, że odrzucanie literalnie interpretowanej religii sprzyja otwartości na karierę międzynarodową.

W kolejnych analizach regresji ustalono, które zmienne religijne (centralność i przekonania postkrytyczne) są istotnymi predyktorami poszczególnych wymiarów otwartości na karierę międzynarodową: akceptacji kosztów, poświęcenia, współzawodnictwa i determinacji. W tab. 5 przedstawiono wyniki regresji dla zmiennej zależnej Akceptacja kosztów. Uzyskany model regresji był istotny statystycznie ($F(5; 301)=3,41$; $p=0,005$). Tylko Krytyka zewnętrzna miała istotny wkład do wyjaśnienia akceptacji kosztów ($\beta=0,24$; $t=2,83$; $p=0,005$). Dodatni wskaźnik świadczy o tym, że osoby, które odrzucają literalnie rozumianą transcendencję, są bardziej skłonne do akceptacji kosztów związanych z podjęciem i realizacją kariery za granicą. Krytyka zewnętrzna wyjaśniała 4% wariacji wyników w akceptacji kosztów kariery międzynarodowej ($R^2=0,038$).

Tab. 4. Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla zmiennych: centralność, ortodoksja, krytyka zewnętrzna, relatywizm i wtórna naiwność jako predyktorów otwartości na karierę międzynarodową (N=324)

Predyktory	B	β	t	P
Centralność	0,07	0,06	0,58	0,563
Ortodoksja	0,01	0,01	0,09	0,931
Krytyka zewnętrzna	0,26	0,30	3,47	0,001
Relatywizm	-0,09	-0,08	-0,99	0,322
Wtórna naiwność	-0,03	-0,03	-0,34	0,733

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 5. Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla zmiennych: centralność, ortodoksja, krytyka zewnętrzna, relatywizm i wtórna naiwność jako predyktorów akceptacji kosztów kariery międzynarodowej (N=324)

Predyktory	B	B	t	P
Centralność	0,07	0,05	0,47	0,641
Ortodoksja	0,15	0,13	1,49	0,137
Krytyka zewnętrzna	0,27	0,24	2,83	0,005
Relatywizm	-0,11	-0,07	-0,96	0,336
Wtórna naiwność	-0,06	-0,06	-0,65	0,517

Źródło: opracowanie własne.

W tab. 6 przedstawiono wyniki analizy regresji dla zmiennej zależnej Poświęcenie. Uzyskany model regresji był istotny statystycznie ($F(5; 300)=4,83$; $p<0,001$). I w tym modelu istotny był jedynie wymiar określony jako Krytyka zewnętrzna ($\beta=0,24$; $t=2,85$; $p=0,005$). Dodatni współczynnik regresji sugeruje, że wzrost wyników w odrzucaniu literalnie rozumianej religii zwiększa gotowość do poświęceń dla realizowania kariery międzynarodowej. Krytyka zewnętrzna wyjaśniała istotnie 6% wariacji wyników w poświęceniu ($R^2=0,059$).

Tab. 6. Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla zmiennych: centralność, ortodoksja, krytyka zewnętrzna, relatywizm i wtórna naiwność jako predyktorów poświęcenia (N=324)

Predyktory	B	B	t	P
Centralność	0,07	0,05	0,47	0,641
Ortodoksja	0,15	0,13	1,49	0,137
Krytyka zewnętrzna	0,27	0,24	2,83	0,005
Relatywizm	-0,11	-0,07	-0,96	0,336
Wtórna naiwność	-0,06	-0,06	-0,65	0,517

Źródło: opracowanie własne.

W tab. 7 przedstawiono wyniki analizy regresji dla zmiennej zależnej Determinacja. Uzyskany model regresji był istotny statystycznie ($F(5; 301)=7,95$; $p<0,001$). Trzy podskale PCBS miały istotny wkład do równania regresji wyjaśniającego wymiar Determinacji. Są to: Ortodoksja ($\beta=0,18$; $t=2,19$; $p=0,029$), Krytyka zewnętrzna ($\beta=0,32$; $t=3,88$; $p<0,001$) i Relatywizm ($\beta=-0,21$; $t=-2,78$; $p=0,006$). Znaki współczynników regresji sugerują, że literalna interpretacja religii, niezależnie od tego, czy towarzyszy jej akceptacja (Ortodoksja) czy odrzucenie prawdziwości religii (Krytyka zewnętrzna), zwiększa determinację w dążeniu do realizacji kariery międzynarodowej. Z kolei relatywizm jest predyktorem niskiej determinacji w dążeniu do realizacji kariery międzynarodowej. Trzy wymienione zmienne wyjaśniały łącznie 10% wariacji wyników w poziomie zdeterminowania w dążeniu do podjęcia i realizacji kariery międzynarodowej ($R^2=0,10$).

Tab. 7. Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla zmiennych: centralność, ortodoksja, krytyka zewnętrzna, relatywizm i wtórna naiwność jako predyktorów determinacji ($N=324$)

Predyktory	B	B	t	P
Centralność	0,20	0,12	1,21	0,229
Ortodoksja	0,25	0,19	2,19	0,029
Krytyka zewnętrzna	0,43	0,32	3,88	<0,001
Relatywizm	-0,35	-0,21	-2,78	0,006
Wtórna naiwność	-0,21	-0,17	-1,86	0,064

Źródło: opracowanie własne.

Należy podkreślić, że w wymiarze Współzawodnictwo model regresji nie był istotny ($F(5; 301)=3,51$; $p=0,103$). Zatem ani centralność religijności, ani przekonania postkrytyczne nie są predyktorami współzawodnictwa.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Przedmiotem prezentowanych analiz są związki religijności z otwartością na karierę międzynarodową. Prowadzone dotąd badania w niewielkim stopniu koncentrowały się na intencjach migracyjnych. W tych badaniach, w których ujmowano gotowość do wyjazdu za granicą, religijność była ujmowana najczęściej w sposób tradycyjny, tj. jako autodeklaracja dotycząca ważności religii w życiu ludzi oraz częstość praktyk religijnych. Mogło to zawężyć zakres uzyskanych rezultatów. Dlatego w prezentowanych w niniejszym opracowaniu badaniach szerzej zdefiniowano religijność. Uwzględniono zarówno tradycyjne rozumienie religijności (centralność), jak i sposoby myślenia o religii w kontekście proce-

sów sekularyzacyjnych (przekonania postkrytyczne). Otwartość na karierę międzynarodową badano w ujęciu ogólnym oraz z uwzględnieniem wymiarów tego konstruktów (por. Goździewicz 2013). Takie rozumienie pozwoliło na uzyskanie danych opisujących zróżnicowane relacje między miarami wierzenia a formami otwartości na karierę międzynarodową. W prezentowanych analizach (korelacyjnych i regresji) w pierwszej kolejności wzięto pod uwagę związki wielowymiarowo ujętej religijności z ogólnym wynikiem otwartości na karierę międzynarodową. W następnych analizach sprawdzono związki wymiarów religijności z poszczególnymi czynnikami otwartości na karierę międzynarodową.

Sformułowano dwie hipotezy. Pierwsza z nich wyrażała oczekiwanie, że wysoka centralność religijności wiąże się z mniejszą otwartością na karierę międzynarodową. Ta hipoteza nie została potwierdzona. Mimo że odnotowano ujemny związek między centralnością religijności, przekonaniami religijnymi i kultem a jednym wymiarem otwartości na karierę międzynarodową – poświęceniem, czyli gotowością do rezygnacji z ważnych wartości na rzecz realizacji ścieżki życiowej poza granicami własnego kraju. Centralność jest miarą ważności religii dla jednostki, Przekonania – miarą akceptacji twierdzeń religii, a Kult – miarą częstości uczestniczenia w sformalizowanych rytuałach religijnych i społecznego zakorzenienia religijności (Huber 2003; Zarzycka 2007). Osoby, dla których przekonania i praktyki religijne są ważne, mogłyby zatem doświadczyć trudności w sytuacji, gdyby trzeba było poświęcić je dla kariery za granicą. Zależności te były jednak bardzo niskie i nie zostały potwierdzone w analizie regresji. Nie można więc powiedzieć, że centralność jest predyktorem niskiej otwartości na karierę poza granicami kraju.

Druga hipoteza wyrażała oczekiwanie, że postawy wobec religii, oparte na odrzuceniu transcendencji (Krytyka zewnętrzna i Relatywizm), wiążą się dodatnio, a postawy akceptujące transcendencję (Ortodoksja i Wtórna naiwność) korelują ujemnie z otwartością na karierę międzynarodową. Ta hipoteza została potwierdzona tylko częściowo. Tak jak oczekiwano, Krytyka zewnętrzna, a więc odrzucanie literalnie rozumianej religii, wykazywała konsekwentne dodatnie związki z otwartością na karierę międzynarodową i jej wymiarami (wszystkimi, z wyjątkiem współzawodnictwa). Podobne zależności uzyskano w analizie regresji – Krytyka zewnętrzna jako jedyny wymiar przekonań postkrytycznych była istotnym predyktorem otwartości na karierę poza granicami kraju i jej dwóch wymiarów: akceptacji kosztów i gotowości do poświęceń. Oznacza to, że osoby, które identyfikują się z fundamentalizmem racjonalnym, z większą łatwością akceptują koszty kariery międzynarodowej i są bardziej skłonne do poświęcenia dotychczasowych wartości, w tym religijnych. Relatywizm korelował jedynie z determinacją, ale – odwrotnie niż oczekiwano – była to zależność ujemna, choć bardzo niska. Pierwsza interpretacja, jaka nasuwa się w kontekście tych wyników, odnosi się do niejednorodności postawy relatywistycznej. Obejmuje ona szeroki zakres zjawisk, począwszy od niewiary, przez wierzenie selektywne, aż do wiary

uwarunkowanej kontekstem społeczno-kulturowym (Bartczuk, Zarzycka, Wiechetek 2013). Analiza regresji rzuca jednak dodatkowe światło na opisywaną zależność. Relatywizm, wspólnie z Wtórnią naiwnością i Krytyką zewnętrzną, okazał się istotnym predyktorem determinacji. W przypadku Relatywizmu i Wtórnej naiwności efekty te były dodatnie, a w przypadku Krytyki zewnętrznej – ujemne. Ten rezultat może sugerować, że zdeterminowanie w dążeniu do realizacji kariery międzynarodowej nie jest warunkowane przez wymiar Włączenie vs. Wykluczenie transcendencji, ale raczej przez sposób interpretacji twierdzeń religii. Symboliczna interpretacja religii, bez względu na to, czy oznacza ona akceptację czy też odrzucenie religii, jest predyktorem niskiej determinacji. Z kolei literalna interpretacja religii, połączona z jej odrzuceniem, warunkuje wysokie zdeterminowanie w dążeniu do realizacji kariery za granicą. Być może ujawnia się tutaj rola innych zmiennych, np. osobowościowych, które warunkują zarówno sposób myślenia na wymiarze literalny – symboliczny, jak i determinację.

Przedstawione wyżej badania nie potwierdziły dotychczasowych wyników wskazujących, że religijność jednostek ma istotne znaczenie w kontekście intencji migracyjnych (por. przegląd badań Myersa [2000]). Ujawniły natomiast, że to raczej odrzucanie religii wiąże się z wyższą otwartością na karierę międzynarodową. Być może jest to związane z odrzucaniem wartości tradycyjnych, przykładowo niektórzy badacze wyprowadzili wnioski dotyczące tego, że osoby pragnące żyć poza granicami własnego kraju, charakteryzują się wysoką motywacją osiągnięć i władzy oraz dużym zorientowaniem na pracę. Natomiast pozostający w kraju pochodzenia preferują wartości rodzinne i mają wysoką motywację afiliacyjną. Ów osobowościowy wzorzec wchodzi w interakcję z czynnikami i szansami środowiskowymi, czego rezultatem jest zachowanie migracyjne (Boneva, Frieze 2001; Frieze i in. 2004; Frieze, Hansen, Boneva 2006). Sugerują więc, że istotne znaczenie w kontekście pragnienia emigracji mogą mieć preferowane wartości, przy czym ci, dla których istotne są wartości tradycyjne (np. rodzina), są mniej skłonni do myślenia o swojej karierze zawodowej poza granicami własnego kraju.

Przeprowadzona analiza znaczenia religijności w kontekście otwartości na karierę międzynarodową prowadzi do bardziej złożonych konkluzji. Okazuje się bowiem, że ważniejsze są wybrane wymiary (czynniki) otwartości, które wiążą się z pewnymi określonymi wymiarami religijności ujmowanej tradycyjnie oraz niektórymi sposobami myślenia o religii. Podsumowując, jedynie na podstawie tego, czy osoba jest wierząca czy niewierząca, nie można przewidywać, jaki będzie u niej poziom otwartości na karierę międzynarodową.

Wydaje się, że warto byłoby sprawdzić, czy czynniki religijności, które według prezentowanych powyżej badań są istotne dla kariery międzynarodowej, mają również znaczenie w kontekście wyjazdu za granicę. Wymagałoby to jednak zbadania realnych decyzji i zachowań osób badanych.

BIBLIOGRAFIA

- Allport G.W., Ross J.M. (1967), *Personal religious orientation and prejudice*, "Journal of Personality and Social Psychology", No. 5.
- Arnett J.J. (2000), *Emerging adulthood. A theory of development from the late teens to through the twenties*, "American Psychologist", Vol. 55(5),
DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Arnett J.J. (2011), *Emerging Adulthood(s): The Cultural Psychology of a New Life Stage*, [w:] L.A. Jensen (ed.), *Bridging Cultural and Developmental Psychology: New Syntheses in Theory, Research, and Policy*, Oxford–New York: Oxford University Press.
- Bańka A. (2005), *Otwartość na nowe doświadczenia życiowe. Podstawy teoretyczne oraz struktura czynnikowa Skali Otwartości na Karierę Międzynarodową*, Poznań–Warszawa: Studio Print-B, Instytut Rozwoju Karier.
- Bańka A. (2006), *Poradnictwo Transnacyjne. Cele i metody międzykulturowego doradztwa karier*, „Zeszyty Informacyjno-Metodyczne Doradcy Zawodowego”, nr 36.
- Bańka A. (2007), *Nowe formy przystosowania: między otwartością a zamkniętością na migracje i przemieszczenia*, „Kolektyw Psychologiczne”, nr 16.
- Bańka A. (2008), *Otwartość na nowe doświadczenia pracy i codzienności a procesy integracji osobowości*, [w:] R. Gerlach (red.), *Praca człowieka w XXI wieku. Konteksty – wyzwania – zagrożenia*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Bańka A. (2009), *Tożsamość jednostki w obliczu wyboru. Między przystosowaniem a ucieczką od rzeczywistości*, „Czasopismo Psychologiczne”, nr 15(2).
- Bańka A., Goździewicz-Rostankowska A., Mikiewicz A. (2016), *Otwartość na karierę międzynarodową wśród młodzieży polskiej i francuskiej*, „Czasopismo Psychologiczne”, nr 22(2).
- Bartczuk R.P., Wiechetek M.P., Zarzycka B. (2011), *Skala Przekonań Postkrytycznych D. Hutsebauta*, [w:] M. Jarosz (red.), *Psychologiczny pomiar religijności*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Bartczuk R.P., Zarzycka B., Wiechetek M. (2013), *Struktura wewnętrzna polskiej adaptacji Skali Przekonań Postkrytycznych*, „Roczniki Psychologiczne”, nr 16.
- Becker-Cantarino B. (2012), *Religion and migration: Christian missionaries in North America, Muslim populations in Germany*, [w:] B. Becker-Cantarino (ed.), *Migration and Religion. Christian Transatlantic Missions, Islamic Migration to Germany*, Amsterdam–New York: Rodopi B.V.
- Boneva B.S., Frieze I.H. (2001), *Toward a concept of a migrant personality*, "Journal of Social Issues", Vol. 57(3), **DOI: <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00224>**.
- Cieslik A. (2011), *Where do you prefer to work? How the work environment influences return migration decisions from the United Kingdom to Poland*, "Journal of Ethnic and Migration Studies", Vol. 37(9), **DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.623613>**.
- Connor Ph. (2009), *International migration and religious participation: The mediating impact of individual and contextual effects*, "Sociological Forum", Vol. 24(4),
DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1573-7861.2009.01136.x>.
- Frieze I.H., Boneva B.S., Šarlija N., Horvat J., Ferligoj A., Kogovšek T., Miluska J., Popova L., Korobanova J., Sukhareva N., Erokhina L., Jarošová E. (2004), *Psychological differences in stayers and leavers: Emigration desires in central and eastern European university students*, "European Psychologist", Vol. 9(1), **DOI: <https://doi.org/10.1027/1016-9040.9.1.15>**.
- Frieze I.H., Hansen S.B., Boneva B. (2006), *The migrant personality and college students' plans for geographic mobility*, "Journal of Environmental Psychology", Vol. 26(2),
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2006.05.001>.
- Glock Ch.Y., Stark R. (1965), *Religion and Society in Tension*, Chicago: Rand McNally.
- Goździewicz A. (2006), *Badania i ocena trafności Skali Otwartości na Karierę Międzynarodową*, „Czasopismo Psychologiczne – Psychological Journal”, nr 12(1).

- Goździewicz A. (2013), *Otwartość na karierę międzynarodową studentów ostatnich lat studiów. Analiza osobowościowych i kontekstualnych uwarunkowań*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Górny A., Kaczmarczyk P. (2003), *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, Warszawa: Instytut Studiów Społecznych UW.
- Grzymała-Moszczyńska H. (2010a), *Wstęp*, [w:] H. Grzymała-Moszczyńska, A. Kwiatkowska, J. Roszak (red.), *Drogi i rozdroża. Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku. Analiza psychologiczno-socjologiczna*, Kraków: Nomos.
- Grzymała-Moszczyńska H. (2010b), *Rola religii w procesie przystosowania polskich migrantów do życia w Wielkiej Brytanii*, [w:] H. Grzymała-Moszczyńska, A. Kwiatkowska, J. Roszak (red.), *Drogi i rozdroża. Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku. Analiza psychologiczno-socjologiczna*, Kraków: Nomos.
- Hagan J., Ebaugh H.R. (2003), *Calling upon the Sacred: Migrants' Use of Religion in the Migration Process*, "The International Migration Review", Vol. 37(4), DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00173.x>.
- Hagan J.M. (2013), *Religion on the move. The place of religion in different stages of the migrant experience*, [w:] S.J. Gold, S.J. Nawyn (eds.), *Routledge International Handbook of Migration Studies*, Oxford: Routledge Taylor & Francis Group.
- Hanciles J.J. (2003), *Migration and mission: Some implications for the twenty-first century church*, "International Bulletin of Mission Research", Vol. 27(4).
- Hirschman Ch. (2004), *The role of religion in the origins and adaptation of immigrant groups in the United States*, "International Migration Review", Vol. 38(3).
- Huber S. (2003), *Zentralität und Inhalt. Ein neues multidimensionales Messmodell der Religiosität*, Opladen: Leske + Budrich, DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-663-11908-1>.
- Hutsebaut D. (1996), *Post-critical belief a new approach to the religious attitude problem*, "Journal of Empirical Theology", Vol. 9(2), DOI: <https://doi.org/10.1163/157092596X00132>.
- Kelly G. (1955), *The Psychology of Personal Construct*, New York: Norton.
- Kontuly T., Smith K.R., Heaton T.B. (1995), *Culture as a determinant of reasons for migration*, "The Social Science Journal", Vol. 32(2), DOI: [https://doi.org/10.1016/0362-3319\(95\)90004-7](https://doi.org/10.1016/0362-3319(95)90004-7).
- Krotofil J. (2010), *Rola religii w procesie przystosowania polskich migrantów do życia w Wielkiej Brytanii*, [w:] H. Grzymała-Moszczyńska, A. Kwiatkowska, J. Roszak (red.), *Drogi i rozdroża. Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku. Analiza psychologiczno-socjologiczna*, Kraków: Nomos.
- Light I.H., Bhachu P. (2004), *Migration networks and immigrant entrepreneurship*, [w:] I. Light, P. Bhachu, S. Karageorgis (eds.), *Immigration and Entrepreneurship: Culture, Capital, and Ethnic Networks*, New Brunswick–London: Transaction Publishes.
- Long L.L. (1988), *Migration and Residential Mobility in the United States*, Russell Sage Foundation.
- Mariański J. (2011), *Tendencje rozwojowe w polskim katolicyzmie – diagnoza i prognoza*, „Teologia Praktyczna”, nr 12.
- Myers S.M. (2000), *The impact of religious involvement on migration*, "Social Forces", Vol. 79(2), DOI: <https://doi.org/10.1093/sf/79.2.755>.
- Oman D. (2013), *Defining religion and spirituality*, [w:] R.F. Paloutzian, C.L. Park (eds.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, New York: The Guilford Press.
- Rumbaut R.G. (2006), *On the past and future of American immigration and ethnic history and ethnic history: A sociologist's reflections on a silver jubilee*, "Journal of American Ethnic History", Vol. 25(4).
- Stark R., Glock Ch.Y. (1970), *American Piety: The Nature of Religious Commitment*, Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press.
- Stinner W.F., Van Loon M., Byunn Y. (1992), *Plans to migrate in and out of Utah*, "Sociology and Social Research", No. 76.

- Williams C.P. (2000), *Female transnational migration, religion and subjectivity: The case of Indonesian domestic workers*, "Asia Pacific Viewpoint", Vol. 49(3).
- Wulff D.M. (1991/1999), *Psychologia religii. Klasyczna i współczesna*, Warszawa: WSiP.
- Zarzycka B. (2007), *Skala Centralności Religijności S. Hubera*, „Roczniki Psychologiczne”, nr 10.
- Zarzycka B. (2009), *Tradition or Charisma – Religiosity in Poland*, [w:] *What the world Believes: Analysis and Commentary on the Religion Monitor 2008*, Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung.
- Zarzycka B. (2011), *Polska adaptacja Skali Centralności Religijności S. Hubera*, [w:] M. Jarosz (red.), *Psychologiczny pomiar religijności*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Zarzycka B., Tychmanowicz A., Goździewicz-Rostankowska A. (2016), *The Interplay between Religiosity and Horizontal and Vertical Individualism-Collectivism among Polish Catholic Students*, "Polish Psychological Bulletin", Vol. 47(3),
DOI: <https://doi.org/10.1515/ppb-2016-0045>.

SUMMARY

The importance of religion on the several stages of migration is mentioned in the literature (Hagan, Ebaugh 2003; Hagan 2013; cf. Williams 2000). Although in the shaping of migrational intentions and decision making in this area, the crucial role play financial issues and need of improving material status (Kontuly, Smith, Heaton 1995; Myers 2000), it seems that axiological beliefs, especially religious ones, are important. The conducted research regarding importance of religion and religiosity for shaping of migrational intentions are not so numerous. However, they show the significance of these factors (Myers 2000).

The aim of the research presented in this article was the analysis of two multidimensional theoretical constructs – religiosity and openness to international career. There were 324 students examined (75.30% of them were women). The mean age in this group was $M=20.84$ ($SD=1.58$). There were used following measures: The Centrality of Religiosity Scale of Huber (2003; Zarzycka 2007, 2011), The Post-Critical Belief Scale of Hutsebaut (1996; Bartczuk, Wiechetek, Zarzycka 2011; Bartczuk, Zarzycka, Wiechetek 2013) and Openness to International Career Scale of Bańka (2005). The obtained results did not confirm previous results indicating that individual religiosity has an important meaning in the context of migrational intentions (see research review of Myers [2000]). However, the research reveals that rather rejection of religion may be connected with bigger openness to international career.

Keywords: centrality of religiosity; post-critical beliefs; openness to international career